

FAKTOROVÁ TEORIE OSOBNOSTI RAYMONDA B. CATTELLA

Cattell se narodil v Anglii, po absolvování vysoké školy se stal univerzitním profesorem a také praktickým psychologem. Po osmi letech praxe odešel do USA, kde přednášel na několika prestižních univerzitách. V Boulderu následně založil Institut pro výzkum a seberealizaci (Drapela, 2011).

Cattelova teorie osobnosti představuje jeden z nejkomplesnějších psychologických pohledů na osobnost. Pojetí osobnosti předchozích teorií můžeme považovat za lineární (plošné), protože zpravidla představují jedno hierarchické uspořádání dílčích složek osobnosti, které lze dobře znázornit jediným plošným schématem (např. Eysenck). Cattell oproti nim popisuje osobnost několika různými rysovými systémy, které existují vedle sebe. Jeho teorie odpovídá vícerozměrnému *psychologickému hyperprostoru* (Cakirpaloglu, 2012) a tím je také složitější pro porozumění.

Cattell si kladl za cíl **osobnost popsat a** také ji **predikovat**, tedy předpovědět chování jedince do budoucna na základě toho, co se o jeho osobnosti můžeme předem dozvědět. Osobnost je „*to, co umožňuje předpovědět, co daná osoba učiní v dané situaci*“ (Cattell, 1950, in Drapela, 2011, s. 84). Samozřejmě si však byl vědomý i toho, že do chování jedince nějak zasahují i různé vnější okolnosti a vývojové proměny osobnosti. Proto považuje předpověď (predikci) chování jedince na základě jeho osobnostních rysů za nepříliš spolehlivou.

PŮVOD PRIMÁRNÍCH A SEKUNDÁRNÍCH FAKTORŮ

Cattell na rozdíl od svých předchůdců nevycházel jen z odpovědí v dotaznících, zachycujících výskyt určitých rysů u jedinců na základě jejich sebeposouzení (*Q-data, questionnaire*). Vycházel také z údajů týkajících se jejich života, které o nich získával objektivně – pozorováním a dotazováním jiných lidí (ze záznamů o jejich chování; *L-data, life*). Třetím zdrojem informací o jejich osobnosti byly výsledky z jejich testování (*T-data, test*): jeho respondenti byli podrobeni určitým situacím či otázkám a byl zaznamenáván jejich výkon (Cakirpaloglu, 2012; Drapela, 2011).

Cattelovým cílem bylo zachytit a popsat základní rysy osobnosti. Využil k tomu soupis 4.500 povahopisných přídavných jmen, které už předtím v angličtině zesumarizoval jeho předchůdce G. Allport ve spolupráci s psycholingvistou Odbertem. Podle těchto autorů se jimi dá kompletně popsat lidská osobnost. Při takovém počtu to však bylo prakticky neuskutečnitelné, bylo tedy zapotřebí jejich počet snížit. Cattell těchto původních 4.500 slov zredukoval na 171 charakteristik tím, že z nich vynechal všechna synonyma i výrazy s nejasným významem. Poté zjišťoval přítomnost a míru těchto charakteristik u většího počtu osob. A podobně jako Eysenck, i Cattell využil statistické postupy k tomu, aby počet těchto dílčích vlastností snížil. Vyhledáváním blízkých (=vzájemně korelujících) vlastností a jejich zobecňováním postupně dospěl ke **35 povrchovým rysům**, které vyjadřují tendence k určitému chování či reagování. Tyto povrchové rysy posléze

zjišťoval pomocí objektivních dat (L-dat).¹ Následně je faktoroval a dostal tak **16 pramenných rysů** či **primárních faktorů**, které vyjadřují příčiny pozorovatelného chování. Tyto faktory tvoří jeho nejznámější dotazník **16 PF**, tedy **šestnáctifaktorový osobnostní dotazník**.

Mezi Cattellovými 16 primárními faktory se vyskytuje např. *otevřenost-rezervovanost; inteligence; emocionalita; poddajnost; svědomitost; podezřivost-důvěřivost; volnomyšlenkářství-tradicionismus; samostatnost; sebekontrola; napětí-uvolněnost* atd. Většina z nich se vztahuje k temperamentu. Inteligence patří ke schopnostním rysům a čtyři ze zachycených faktorů zachycují dynamické rysy (viz níže).

Později Cattell nabyl dojmu, že 16 primárních faktorů nezachycuje dostatečně dobře pozadí psychologické podstaty a chování člověka. Tyto primární faktory tedy znovu podrobil faktorové analýze a získal tak ještě obecnější faktory druhého řádu. Konkrétně šlo o těchto **pět univerzálních, sekundárních faktorů**:

extraverze – introverze

úzkostnost – integrace

senzitivita – rozumovost

rezignace – vzdornost

inteligence – mentální tupost (Cakirpaloglu, 2012).

KLÍČOVOU PODSTATOU CATTELOVY TEORIE OSOBNOSTI JSOU RYSY

Cattell uvádí několik dělení rysů (a) podle způsobu, jak jsou výzkumně zjišťovány, (b) podle toho, jak se utvářejí v osobnosti, (c) a podle funkce, jakou v osobnosti hrají:

(a) **Zjišťování rysů:** Jak bylo uvedeno, údaje o výskytu a míře **povrchových rysů** Cattell získával z objektivních dat (pozorováním či záznamem od jiných osob). Z nich pak faktorovou analýzou získával **pramenné rysy**.

(b) **Utváření rysů:** Podle Cattella se rysy utvářejí na základě propojení vnitřních a vnějších vlivů, s jejich různou proporcionalitou. **Konstituční rysy** jsou vesměs vázané na vnitřní fyziologické dispozice. Jsou trvalejší a hůře se dají měnit. **Rysy utvářené prostředím** se tvoří především pod vnějším vlivem společnosti a kultury.

(c) **Rysy podle jejich funkce:** Cattell dělí rysy na rysy dynamické, rysy schopností a rysy temperamentové.

- I. **Dynamické rysy** se podle něj vztahují především k motivaci a k volbě cílů. Nejjednodušší dynamickou jednotkou jsou **ergy**. Mají biologickou podstatu a přibližně odpovídají jednotlivým reflexům a pudům. Patří mezi ně např. sexualita, rodičovská péče, sebeprosazení, sebeobdiv apod. Naopak nejsložitějším dynamickým rysem jsou **sentimenty**, které lze volně připodobnit k hodnotám (např. láska k vlasti, vztah ke konkrétním lidem apod.). Sentimenty určitého jedince jsou zřejmé z jeho dlouhodobého úsilí o dosahování určitých cílů (např. snahy dostudovat, mít dobrý či autentický vztah k rodičům, partnerovi,

¹ Cattell zjišťoval 35 povrchových rysů pomocí *L-dat* tak, že požádal 200 osob, aby se navzájem v těchto charakteristikách posoudili. Tím získal data z pozorování druhými lidmi.

religiozita apod.). Patří k nim také vztah k sobě (self-sentiment). Dílčí ergy a komplexní sentimenty spojují **postoje**. Vyjadřují komplexní (rozumový, emoční a konativní) vztah jedince vůči určitému objektu.

II. **Rysy schopností** se podílejí na dosahování zvolených cílů a jsou odpovědné za úspěšnost. Lze je měřit psychologickými testy (jde např. o inteligenci, měřenou testem inteligence).

III. **Temperamentové rysy** mají převážně vrozený, konstituční základ a ovlivňují způsob, jakým se jedinec projevuje. Jde např. o rychlost jeho reakcí, míru jeho energie a o emoce, které u dotyčného převládají při dosahování jeho cílů (Cakirpaloglu, 2012; Drapela, 2011).

Cattellův dotazník 16 PF je vysoce hodnocený z hlediska predikce budoucího chování jedince. Podle Cattella vyjadřují takto zachycené rysy skutečné psychofyzické vlastnosti lidí. Jednotlivé rysy se ukázaly jako poměrně stabilní při porovnání lidí z různých států a také napříč různými věkovými skupinami. Základ těchto rysů je z větší míry získaný geneticky, v menší míře je ovlivněný vnějšími vlivy (výchovou a prostředím).

Určitou nevýhodou je, že psychometrické pojetí osobnosti budí dojem určité „konfekce“, do které se všichni zařadí. V Eysenckově i Cattellově psychometrickém pojetí se vytrácí cit pro jedinečnost, individualitu i vlastní úsilí jedince o osobnostní změnu.